

УДК 159.923 : 376.42

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.6>**Лариса ДАНИЛЬЧУК**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID: 0000-0002-7156-5071

Артур АДАМЧУК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, спеціальність 053 Психологія, ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0004-2333-8204

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІВ ІЗ ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена аналізу та обґрунтуванню методологічних орієнтирів, що лежать в основі дослідження професійної діяльності психологів, які працюють із дітьми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах полікультурного середовища. Враховуючи особливості адаптації дітей до нових соціальних реалій, автори акцентують увагу на необхідності врахування методологічних принципів, які забезпечують ефективну роботу психологів у цьому контексті. На основі аналізу наукових джерел зроблено висновок, що існуючі дослідження розглядають методологічні засади психологічної роботи з дітьми ВПО фрагментарно.

Здійснено аналіз фундаментальних методологічних принципів психології, які є базовими у дослідженні проблеми професійної діяльності психологів із дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі, зокрема: принципу системності, що дозволяє розглядати проблему професійної діяльності психологів у цілісному контексті взаємозв'язків різних аспектів роботи; принципу єдності психіки і діяльності, який підкреслює нерозривний зв'язок між психічними процесами дитини та її активною діяльністю у полікультурному просторі; принципу розвитку психіки в діяльності, що розглядає психіку як динамічне утворення, яке зазнає постійних змін у процесі взаємодії з оточенням; а також принципу відображення, який пояснює, як культурні та соціальні умови впливають на психічні процеси та адаптаційні механізми дітей ВПО.

Автори наголошують, що професійна діяльність психологів, які працюють із дітьми ВПО у полікультурному середовищі, має враховувати специфіку міжкультурних взаємодій, потенційні бар'єри в комунікації та особливості емоційного сприйняття нових соціальних реалій. Запропоновані методологічні принципи є важливими орієнтирами для подальшого розвитку теоретичних та практичних підходів до роботи з дітьми ВПО, що перебувають у стані соціальної невизначеності через втрату звичного середовища та зміну культурного контексту.

Визначено перспективи подальших досліджень, які передбачають розробку методологічних підходів до роботи психологів з дітьми ВПО, що враховуватимуть особливості полікультурного середовища, удосконалення психологічних практик щодо адаптації дітей до нових соціальних умов та створення інтегрованої системи професійної діяльності практичних психологів з дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі.

Ключові слова: психологи, діти внутрішньо переміщених осіб, полікультурне середовище, методологія дослідження, принципи, адаптація, професійна діяльність психологів.

Larysa Danylchuk, Artur Adamchuk. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE PROBLEM OF PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL ACTIVITY WITH CHILDREN OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the analysis and substantiation of methodological guidelines that form the basis of research on the professional activity of psychologists working with children of internally displaced persons (IDPs) in a multicultural environment. Considering the peculiarities of children's adaptation to new social realities, the authors emphasize the necessity of taking into account methodological principles that ensure the effective work of psychologists in this context. Based on the analysis of scientific sources, it is concluded that existing studies consider the methodological foundations of psychological work with IDP children fragmentarily.

An analysis of fundamental methodological principles of psychology, which are basic in studying the problem of psychologists' professional activity with children of internally displaced persons in a multicultural environment, has been carried out, in particular: the principle of systemicity, which allows considering the problem of psychologists' professional activity in a holistic context of interrelations between various aspects of work; the principle of the unity of psyche and activity, which emphasizes the inseparable connection between the child's mental processes and their active activity in a multicultural space; the principle of the development of the psyche in activity, which considers the psyche as a dynamic formation that undergoes constant changes in the process of interaction with the environment; and the principle of reflection, which explains how cultural and social conditions influence the mental processes and adaptive mechanisms of IDP children.

The authors emphasize that the professional activity of psychologists working with IDP children in a multicultural environment should take into account the specifics of intercultural interactions, potential communication barriers, and the peculiarities of emotional perception of new social realities. The proposed methodological principles serve as important guidelines for the further development of theoretical and practical approaches to working with IDP children who are in a state of social uncertainty due to the loss of their familiar environment and a change in the cultural context.

The prospects for further research are outlined, which involve the development of methodological approaches to the work of psychologists with IDP children, taking into account the peculiarities of the multicultural environment, the improvement of psychological practices for adapting children to new social conditions, and the creation of an integrated system of professional activity for practicing psychologists working with children of internally displaced persons in a multicultural environment.

Key words: psychologists, children of internally displaced persons, multicultural environment, research methodology, principles, adaptation, professional activity of psychologists.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-політичних умовах та реаліях воєнних дій на території України проблема внутрішнього переміщення населення набуває все більшої актуальності. Діти, які опинилися у складних життєвих ситуаціях через війну, конфлікти або інші форс-мажорні обставини, стикаються з численними психологічними труднощами. У цьому контексті діяльність психологів, які працюють із дітьми внутрішньо переміщених осіб, набуває особливої важливості.

Полікультурне середовище, яке формується на фоні різноманіття культурних традицій, мов та звичаїв, накладає додаткові вимоги до професійної діяльності психолога, а саме: врахування культурних особливостей та врахування культурної чутливості у комунікації, емоційному сприйнятті та поведінці дітей потребують адаптації традиційних практик до умов полікультурності та специфіки роботи з дітьми з ВПО, що мають складний досвід втрати звичного соціального середовища.

Окреслені обставини обумовлюють необхідність окреслення методологічних принципів, що є базовими орієнтирами сучасної психології, дослідження проблеми професійної діяльності психологів із дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парадигмальні засади принципів представлено у працях методологів психології З. Карпенко [1]; С. Максименко, С. Яланської [3]; В. Рибалки [7]; М. Савчина [8]; В. Татенко [9]; О. Ткаченка [10]; О. Хохліної [12]; Г. Щедровицького [13] та ін.

Цілком погоджуємося із міркуваннями дослідників, а саме: О. Ткаченко зазначав, що: «... розробка системи принципів психології – важлива передумова науково-категоріального синтезу психологічних знань» [10], а О. Хохліна зауважила, що важливою складовою методології психології є її принципи (від лат. *principium* – початок, основа) – основні вихідні положення теорії (вчення, науки, світогляду), через призму яких розглядається об'єкт пізнання. ... оскільки саме завдяки їм розкривається (пояснюється) сутність психічних явищ, які є об'єктом дослідницької чи практичної діяльності. Принципи визначають також напрям наукового пошуку та інтерпретування отримуваних результатів [12, с. 5].

Однак, аналіз наукових доробків вітчизняних вчених засвідчив: методологічні принципи щодо дослідження проблеми професійної діяльності психологів із дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі представлені фрагментарно, що обумовило наш науковий пошук.

Метою даної статті є визначення базових методологічних принципів дослідження проблеми професійної діяльності психологів із дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі, а також окреслення проблем та перспектив цього напрямку досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ґрунтовного дослідження професійної діяльності психологів з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища вважаємо за необхідне окреслити базові методологічні принципи та позиції, з яких доречно розглядати досліджувану проблему, а саме:

– **принцип системності**, який дозволяє розглядати об'єкти та процеси як взаємопов'язані цілісності, де окремі компоненти формують складну систему, взаємодія в якій визначає властивості всього утворення. У нашому випадку, проблема професійної діяльності психологів з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища має внутрішню структуру, складену з елементів, які взаємодіють між собою, утворюючи специфічні системні зв'язки.

Методологічні засади принципу системності обґрунтовані у працях вітчизняних філософів В. Кременя [2], М. Максименка [11], С. Щерби [13]; провідних методологів психології В. Татенко [9]; О. Ткаченка [10]; Г. Щедровицького [13] та ін.

Принцип системності, у контексті заявленої проблеми, передбачає її дослідження із позицій:

– **цілісності**, тобто розгляд об'єкта як неподільної єдиної системи, де властивості всієї системи не є простою сумою характеристик її окремих частин;

– **ієрархічності**, тобто виявлення рівнів організації в системі, що дозволяє відзначити як загальні закономірності, так і специфічні взаємозв'язки на різних рівнях;

– **динамічності**, тобто врахування змін і процесів, що відбуваються в системі протягом часу, що є важливим для розуміння еволюції досліджуваного явища;

– *системного аналізу*, тобто системний аналіз досліджуваної проблеми повинен охоплювати різні аспекти – психологічні, соціальні, культурні та етичні.

Загалом, принцип системності є фундаментальним для сучасних наукових досліджень, адже він дозволяє об'єднати розрізнені фрагменти інформації в єдину, комплексну картину досліджуваного явища, а в психології вимагає розглядати психіку як складну систему взаємопов'язаних психічних явищ [4].

Принцип єдності психіки і діяльності є однією з концептуальних основ сучасної психології, що ґрунтується на ідеї, що психічні процеси нерозривно пов'язані із зовнішньою діяльністю індивіда; визначає взаємозв'язок внутрішніх психічних процесів і зовнішньої активності людини та дає змогу розкривати механізми появи і функціонування психіки.

Покликаючись на міркування О. Ткаченка [10] щодо розгорнутого обґрунтування принципу єдності психіки і діяльності, зауважимо, що у контексті професійної діяльності психологів, які працюють з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища, цей принцип набуває особливої актуальності. Він дозволяє розглядати психіку не як ізольоване явище, а як інтегральну частину діяльності, яка формується під впливом соціальних, культурних і екзистенційних чинників.

Принцип єдності психіки і діяльності, у контексті проблеми професійної діяльності психологів, які працюють з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища, обумовлює необхідність її дослідження із позицій:

– *діяльнісної теорії*, тобто виникнувши в діяльності, психіка утворює її внутрішній, ідеальний план. У свідомості формуються динамічні моделі дійсності, за допомогою яких людина орієнтується в навколишньому середовищі [4]. Діяльнісна теорія підкреслює, що пізнання світу є активною та творчою діяльністю суб'єкта. У цьому контексті психологічні проблеми дітей ВПО розглядаються як наслідок дисбалансу між внутрішніми потребами людини та зовнішніми вимогами середовища. Для дітей ВПО, які переживають соціокультурні кризи, це означає, що їхня психіка постійно перебуває в процесі адаптації до нових умов;

– *активності особистості*, тобто психічні процеси розглядаються як відображення активності, яка спрямована на вирішення конкретних завдань та адаптацію до соціальних умов. Таким чином, діяльність не лише є зовнішнім проявом психіки, а й її важливим структурним компонентом, що впливає на формування індивідуального мислення, емоцій і поведінкових стратегій;

– *інтеграції теорії та практики*, тобто у практичній роботі психологів дозволяє перейти від механістичного підходу до інтегративної моделі, де внутрішні психічні процеси розглядаються у контексті конкретної діяльності дитини, що дозволяє інтегрувати теорію з практичними діями психолога, забезпечуючи комплексну підтримку дітей, які пережили внутрішнє переміщення.

Використання принципу єдності психіки і діяльності дозволяє не лише визначити внутрішні конфлікти дитини, але й розробити комплексну стратегію підтримки, спрямовану на інтеграцію її діяльності у нове полікультурне середовище.

Принцип розвитку психіки в діяльності дає змогу розглядати психіку як динамічне утворення, що постійно змінюється на різних етапах становлення особистості. Відповідно до цього принципу психіку можна правильно зрозуміти і пояснити, якщо оцінювати її як продукт розвитку і результат діяльності [4]. В. Рибалка, М. Савчин, В. Татенко, О. Хохліна зауважували на інтегральній формі психіки і діяльності у найбільш загальній формі прояву людини як біосоціальної істоти (особистості) [7; 8; 9; 12].

Принцип розвитку психіки, у окресленій проблеми професійної діяльності психологів, які працюють з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища, передбачає її дослідження із позицій:

– *динамічності*, тобто психічні процеси та структури не є статичними, а постійно змінюються та розвиваються через активну діяльність;

– *соціальної взаємодії*, тобто особистість дитини, її психіка формується і розвивається через взаємодію із зовнішнім середовищем, особистісну діяльність та постійне накопичення досвіду;

– *активної діяльності*, що виступає рушійною силою, яка стимулює трансформацію внутрішніх психічних процесів та сприяє інтеграції дитини в нове соціокультурне середовище.

– *активізації ресурсів дитини*, тобто практична діяльність психолога орієнтується на стимулювання її пізнавальної активності та сприяння гармонійному розвитку в умовах полікультурності.

Цей принцип дозволяє практичним психологам не тільки аналізувати внутрішній світ дитини, але й враховувати динаміку її психологічного розвитку в умовах нових викликів полікультурного середовища.

Принцип відображення означає, що всі психічні функції генетично спрямовані на

відображення дійсності. За міркуваннями О. Хохліної, відповідно до цього принципу, усі психічні явища – це наслідки безпосереднього чи опосередкованого відображення об'єктивної дійсності. Зміст психічного відображення детерміновано цією дійсністю [12, с. 5].

Принцип відображення ґрунтується на припущенні, що будь-який об'єкт або явище, з яким взаємодіє людина, знаходить своє відображення у свідомості, поведінці та внутрішньому досвіді суб'єкта. В контексті психології цей принцип дозволяє розглядати як зовнішні стимули, так і внутрішні реакції через призму особистісних структур і процесів самоусвідомлення, що власне за міркуваннями О. Ткаченко, передбачає всі рівні психічного відображення [10]. Образ світу, що є продуктом відображення, орієнтує людину в середовищі, створює основу для її активності, виконуючи регулятивну функцію. Без неї психічне відображення втратило б своє значення [4].

Принцип відображення, у дослідженні проблеми професійної діяльності психологів, які працюють з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища, передбачає її розгляд із позицій:

- *контекстуальності*, тобто має враховуватись специфіка полікультурного середовища, в якому функціонують діти ВПО, та особливості їх культурної ідентичності. Урахуванням культурних особливостей сприяє формуванню позитивних емоційних установок, розвитку толерантності та міжкультурної комунікації;

- *відмінностей*, тобто полікультурне середовище, культурні відмінності, мовні бар'єри та різні соціальні норми можуть створювати додатковий стрес, але водночас забезпечують можливості для розширення культурного кругозору та розвитку толерантності дітей ВПО;

- *міжкультурної комунікації*, тобто різниця в культурних кодифікаціях, що потребує розвитку міжкультурної компетентності, емоційного інтелекту, когнітивної гнучкості, що є важливими чинниками розвитку психіки дітей ВПО у полікультурному середовищі;

- *наративного аналізу*, тобто вивчення історій, які розповідають діти та їх родини, дозволяє відтворити складну картину культурного досвіду та індивідуальних переживань;

- *прогнозованості*, що дозволяє визначити основні закономірності та передбачити варіанти відображення картини світу, психічні прояви, реакції, поведінку особистості у майбутньому;

- *рефлексивної практики*, дозволяє психологам проводити самоспостереження і аналіз власної діяльності; критичну оцінку власних дій, прийнятих рішень і емоційних реакцій під час роботи з дітьми ВПО у полікультурному середовищі.

Загалом, принцип відображення є потужним інструментом як у науковому аналізі, так і в практичній діяльності психологів, які працюють з дітьми ВПО в умовах полікультурного середовища; враховати як індивідуальні особливості дитини при адаптації до специфічних умов культурного різноманіття, так і соціокультурні виміри її життя, що сприяє формуванню більш глибокої емоційної та культурної взаємодії. Принцип відображення, як засіб інтеграції суб'єктивного досвіду та наукового аналізу, відкриває широкі можливості для вдосконалення професійної діяльності психологів з дітьми ВПО. Його використання не тільки сприяє більш глибокому розумінню внутрішніх процесів; стимулює розвиток нових підходів та ефективних інструментів для адаптації; має потенціал не лише для наукової інновації, а й для практичного застосування, що забезпечить підвищення якості психологічної допомоги і сприятиме гармонізації соціокультурних відносин у сучасному суспільстві.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи вище викладені міркування можемо констатувати наступне: дослідження професійної діяльності психологів, що працюють із дітьми внутрішньо переміщених осіб у полікультурному середовищі, вимагає системи наукових психологічних принципів, які об'єднують різні методологічні стратегії та враховують специфіку культурних, соціальних, етнічних та ін. особливостей. Запропоновані методологічні принципи, як орієнтири дослідження, дозволяють сформувати основу для подальшого емпіричного аналізу та розробки рекомендацій, спрямованих на підвищення якості психологічної допомоги.

Подальші дослідження у цьому напрямку повинні бути орієнтовані на окреслення комплексу методологічних підходів до досліджуваної проблеми; розробку адаптивних методик, що враховують специфіку міжкультурних взаємодій дітей ВПО у полікультурному середовищі; створення інтегрованої системи професійної діяльності практичних психологів, що відповідає сучасним вимогам соціально-політичної реальності.

Література:

1. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
2. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. К. : Книга, 2005. 528 с. Бібліогр.: в кінці розд.
3. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. Київ : «Видавництво Людмила». 2021. 524 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733855/1/Монограф%20МаксименкоЯланська%2029.04.21_.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
4. Принципи психології. URL: <https://studfile.net/preview/6696250/page:4/> (дата звернення: 06.03.2025).
5. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.
6. Радчук Г. Психологічні засади професійного аксіогенезу особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 1 (3). С. 138–150.
7. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навчальний посібник. Київ, 2006. 530 с.
8. Савчин М. Методологеми психології : монографія. Київ, 2013. 224 с.
9. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посіб. Київ, 2009. 288 с.
10. Ткаченко О. Принципи, категорії та методологічні проблеми психології. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28478/1/Ткаченко.pdf> (дата звернення: 05.03.2025).
11. Філософський енциклопедичний словник / за ред. М. Т. Максименко. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. К. : «Абрис», 2002. 744 с.
12. Хохліна О. П. Проблема методологічних принципів психології. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 5–23.
13. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології. *Психологія і суспільство*. 2000. № 2. С. 6–24. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29380/1/Щедровицький.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).